

3. Kulturnopovijesna arheologija (Tradicionalna arheologija)

Djelo nije oblikovanje nečega iz ničega, već preoblikovanje onoga što jest. (Childe 1956, 124)

Bili bi dobar arheolog, g. Poirot. Imate dar za rekreiranje prošlosti. (Agatha Christie, Ubojstvo u Mezopotamiji, 2001)

ključni pojmovi: kultura, klasifikacija, tipologija, V. G. Childe, nacionalizam, materijalna kultura, društvo, razvoj, revolucije, historijski materijalizam, kulturna difuzija, narod

Definicija

Kulturnopovijesna arheologija je termin koji se koristi za pristup arheološkom istraživanju temeljen na klasifikaciji i periodizaciji. U povijesnom smislu se odnosi na razdoblje prve polovice 20. stoljeća, ali se koristi i kao naziv za svu arheološku djelatnost bez određene teorijske podloge tijekom 20. i 21. stoljeća. Korijene ima u klasifikacijskim sustavima i kronologijama utemeljenim tijekom 19. stoljeća (C.J. Thomsen, O. Montelius, G. de Mortillet, A. Pitt Rivers). Često se kao najpoznatiji predstavnik ističe V. G. Childe, međutim njegovo je arheološko djelovanje bilo mnogo opsežnije od krono-kulturoloških sinteza po kojima je najpoznatiji. Arheologija se na početku 20. stoljeća formirala u deskriptivnu disciplinu koja se bavila ostacima iz doba prije pojave pisma, ili pomagala spoznaji o povijesnim razdobljima na temelju arheoloških istraživanja i iskopavanja ostataka materijalne kulture. Kulturno povijesni pristup se sastoji od formiranja regionalnih kronologija na temelju prikupljanja i klasifikacije ostataka materijalne kulture što je bio neophodan i u tom razdoblju jedini mogući korak u razvoju discipline. ⇨

Kulturno povijesni pristup je ustanovio okvir unutar kojeg svi arheolozi rade. Međutim, često se **arheološka građa** promatrala kao **entitet** koji postoji neovisno i koji se treba proučavati sam za sebe na specifičan arheološki način, otuda i potječu kritike za pristup i razdoblje u cjelini.

Osim klasifikacije građe i kreiranja relativnih kronologija, naglasak je kulturnopovijesne arheologije na definiranju kulturnih grupa preko kojih se onda definiraju i etničke skupine. To se postiže proučavanjem materijalne kulture, odnosno stvaranjem tipologija i kronologija utemeljenih na morfološkim karakteristikama predmeta. Na temelju sličnosti, geografski i vremenski odvojeni skupovi nalaza su pripisivani određenoj kulturi, odnosno etničkoj grupi. Takav pristup arheološkoj građi se naziva i kulturni determinizam. Kulturnopovijesna arheologija se bavi i utvrđivanjem društvenih promjena, te kao okidač tih promjena određuje vanjske faktore, odnosno promjene putem migracije ili kulturnog kontakta – difuzije. Difuzionistički pristup se javlja kako u antropologiji, tako i u arheologiji te se smatra da je nastao kao kritika i reakcija na neučinkovit i prejednostavan evolucionistički pristup (opširnije vidjeti kod Lucas 2002). Evolucionistički pristup zagovara internu evoluciju svakoga društva i time predmnijeva da su inovacije svojstvene svakome društvu i da do njih može doći nebrojeno puta. S druge strane, difuzionisti smatraju da zajednice nisu inovativne u svojoj biti, već da se otkrića i inovacije dešavaju u pravilu jedanput te kontaktima šire po Zemlji (Deliège 2012). Vrijeme evolucije se mijenja vremenom sinteza (Sklenár 1983). Ovdje treba napomenuti da nisu svi arheolozi 19. stoljeća bili evolucionisti. Primjerice, Montelius je na vrlo sličnim principima kao Childe izradio podjelu brončanog i željeznog doba Europe gotovo 50 godina prije Childeove periodizacije, a C.J. Thomsen je smatrao da migracije donose promjene u materijalnu kulturu.

Evolucijska faza se ovdje predstavlja radi boljeg razumijevanja odnosa ta dva razdoblja u razvoju arheologije.

Evolucijska faza

Evolucijska faza arheologije se smatra za formativno razdoblje arheologije kao znanstvene discipline tijekom druge polovice 19. stoljeća i prethodnikom kulturnopovijesne faze. To je razdoblje obilježeno prvim kronologijama i tipologijama paleolitika, te kronologijama mlađih prapovijesnih razdoblja za koje nije postojalo pisanih tragova. C. J. Thomsen radi klasifikaciju prapovijesti na kameno, brončano i željezno doba. Iako njegov pristup u osnovi nije evolucionistički, on se vodi, u osnovi sličnom, idejom napretka, odnosno progresa koja je tada bila također dominantna u društvenim znanostima. Osnova tog pristupa je

prosvjetiteljski koncept prema kojem čovječanstvo tijekom svoje povijesti bilježi konstantan tehnološki napredak preko kojega se ostvaruje i preko kojega se formiraju sve kompleksnije društvene zajednice. Jedan od začetnika takvog pogleda na razvoj društva je L. Morgan (1818-1881) (iako su to u osnovi ideje prosvjetiteljstva) čija je podjela društva utjecala na filozofiju K. Marxa koji ju preuzima i primjenjuje na svoje učenje. Morgan je podijelio povijest čovječanstva na tri velike epohe – **divljaštvo**, **barbarstvo** i **civilizaciju**. Važan element Morganove podjele je i stvaranje koncepta privatnog vlasništva koje je po njemu jedno od presudnih događaja u povijesti čovječanstva (Morgan 1981). Evolucijska faza je često bila popraćena i elementima rasizma, koji je tada imao svoje legitimno mjesto u društvenim znanostima i bio široko korišten kao element opravdanja ekspanzionističke politike zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih Država te isticanja biološke superiornosti bijele rase u odnosu na ostale. Čitavo to razdoblje je i razdoblje legalnih eugeničkih mjera. Znanost se tek formirala, napredni mislioci u drugim disciplinama su imali vrlo arhaične stavove o porijeklu čovjeka i jedinstvenosti ljudskog roda (što nije novost jer su primjerice i veliki raniji znanstvenici poput Isaaca Newtona i lorda Kelvina imali vrlo antievolucionistički pogled na čovjeka).

U to doba nastaje i jedna od prvih definicija kulture koju će preuzeti i arheolozi, ona E. Tylora (1832-1917) (vidi definiciju u prvom poglavlju). Tylor, slično poput L. Morgana dijeli povijest čovječanstva na tri velika razdoblja – divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju. Takva podjela je uhvatila korijene i izvan znanstvenih krugova i postala dijelom općeg javnog mnijenja. Različiti su kriteriji prema kojem se neko društvo definira u **stupnju civilizacija** – prema G. Childeu to je urbanizacija (vidi kasnije u ovom poglavlju), dok je prema L. Morganu to pismo. U suvremeno doba u sociološkom smislu se izbjegava razlikovanje društava po stupnju civiliziranosti, te su teorije okarakterizirane kao diskriminatorne i eurocentrične, što je i činjenica. Danas se mogu razlikovati dva pojma civilizacije: **pragmatički** i **diskriminatorni**, koji izvire iz evolucionističke koncepcije, i znanstveni, prema kojem svaka ljudska skupina ima svoju civilizaciju.

Iako su troperiodni sustavi C.J. Thomsena, L. Morgana i E. Tylora u osnovi različiti jer polaze od različitih ideja, krajnji proizvod je isti – prošlost čovječanstva ogranizirana u tehnološkim etapama iako Thomsenova podjela nije evolucijska niti tehnološka nego tipološka.

Thomsenov model nije tehnološki jer se bavi isključivo pitanjima kronologije, a ne i ekonomije i tehnologije (periodi su rezultat tipološke klasifikacije). On nije bio niti evolucionist – promjene u materijalnoj kulturi nije vidio kao rezultat lokalne evolucije već migracija koje je smatrao faktorom koji potiču evolucijske promjene (Daniel 1981). Kristiansen (1984) smatra da je Thomsenova troperiodna podjela proizašla iz pukog empirijskog opažanja bez teorijske utemeljenosti u teoriji evolucije (osim u najopćenitijim elementima). Isto smatra i za podjele starijega kamenoga doba koje su izradili J. Worsaeae i G. de Mortillet. Unatoč tome, ta podjela i dalje opstaje te danas ne postoji alternativni referentni okvir proučavanja čovjekove prapovijesti. Evolucionizam se očitovao i u teoriji religije E. Fraizera. Odnos čovjeka prema nepoznatom se prema njemu također odvijao u tri faze – **faza magije, faza religije i faza znanosti** (Deliege 2012). Fraser magiju i religiju smatra za prividna objašnjenja svijeta, dok znanost smatra naprednom fazom.

Krajem 19. stoljeća razvijaju se i tehnike iskopavanja, a kao jedan od istaknutih pojedinaca u tom području je bio već spomenuti Augustus Pitt Rivers (1827.-1900.) koji je bio pod utjecajem svog poznanika C. Darwina i njegovog djela „*O podrijetlu vrsta*“ i smatrao je da ista pravila evolucije i prirodne selekcije vrijede i za produkte čovjekovog djelovanja, poput oružja. Za njega arheologija nije bila sredstvo za lov na blago, nego prikupljanje povijesnih podataka preko iskopavanja prema slojevima kako bi se rekonstruirala povijest (Fagan 2003, 75). Znanost je smatrao za „organizirani zdrav razum“. Smatrao je da je „koliko god se možda činilo odbojnim“, arheolog ovisan o podacima dobivenim iz tuđih otpadaka kako bi mogao odrediti točnu starost predmeta (Pitt Rivers, 1892). Zbog njegovog pristupa arheološkom iskopavanju zna ga se nazivati „ocem stratigrafije“ te „ocem tipologije“. Izradio je i pregled evolucije artefakata od paleolitika do željeznog doba (Pitt Rivers 1906).

Arheologija je potekla od široko obrazovanih aristokrata 19. stoljeća (vidi poglavlje 2) koji su bili međusobno povezani (poput Darwina, Lubbocka, Spencera, Huxleya) i upravo je ta povezanost ključ razvoja viktorijanske znanosti (Schofield et al. 2011). Iako vrlo značajna, aristokracija nije bila jedini element razvoja arheologije. Dio stručnjaka je porijeklom bio iz skromnog okruženja, a dio njih je bio samooobrazovan (opširnije u Schofield et al 2011). Blizak odnos buržoaske kulture, nacionalizma i arheologije je svakako postojao, odnosno bio je neophodan zbog etničkih i povijesnih istraživanja i interpretacija (Kristiansen

1984; poglavlje 2). Tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća arheologija se sve intenzivnije profesionalizira. I na razvoj i na stagnaciju arheologije u prvoj polovici 20. stoljeća je neposredni i posredni utjecaj svakako imao Prvi svjetski rat - zbog razaranja i potrebe za obnovom kulturne baštine, razvojem zračne fotografije te razvojem arheologije u službi nacionalističkih osjećaja, prije svega u Njemačkoj. Utjecaj Prvoga svjetskoga rata je bio i administrativne prirode jer su se promijenile granice europskih država, pa se tako mijenjala i nadležnost nad arheološkim institucijama i kulturna politika i izvori financiranja. Tragedije Prvoga svjetskoga rata su potakle Arthura Evansa da kreira utopijsku interpretaciju minojskoga društva kao pacifističkoga i matrijarhalnoga.

Glavni elementi arheologije u Europi bit će predstavljeni kroz kratki pregled četiri velike europske zemlje na početku 20. stoljeća – Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Austro-Ugarske, te kroz pregled rada jednog od najpoznatijih arheologa Vere Gordona Childea. U vrijeme prve polovice 20. stoljeća naitenzivnije se razvijala prapovijesna arheologija, pa je stoga pregled uglavnom usredotočen na istu.

Velika Britanija

U Velikoj Britaniji se razvijaju drugačije ideje od onih u srednjoj Europi (prije svega Njemačkoj). Zbog vlastite prošlosti koja im je relativno poznata, i podrijetla iz 10. stoljeća Britanci sebe prihvaćaju kao svojevrsnu mješavinu starosjedilaca i osvajača. Kelte prihvaćaju kao svoje prethodnike, ne i pretke. Za razliku od drugih europskih zemalja, britanska tradicija ima pozitivan stav prema kulturnom utjecaju i ne smatraju zapadni i istočni model međusobno isključivim, a taj kompromis je vidljiv i kroz radove G. Childea (Barkan 1992, 55). J. J. Myers objavljuje 1911. knjigu „*The Dawn of History*“ u kojoj iznosi ideju o širenju tehnologije iz Mezopotamije. Smatra da su Indoeuropljani podrijetlom iz euroazijskih stepa koji su u svojim pohodima nametali pokorenima vjeru, jezik i društvene norme, ali s druge strane prihvaćali njihovu kulturu. **Europski identitet smatra spojem Indoeuropljana i ranije pristiglih utjecaja s Bliskog istoka.** J.J. Myers je povjesničar i ne bavi se arheologijom, ali njegov utjecaj u arheologiju dolazi preko njegovog studenta G. Childea (utjecaj je vidljiv i u sličnosti naslova knjiga). U Velikoj Britaniji nakon napuštanja koncepta evolucionizma i premještanja fokusa interesa s razdoblja paleolitika te opsežnih istra-

živanja u Grčkoj i na Bliskom istoku interes je prije svega usmjeren na klasifikaciju i kronologiju prapovijesti. Stuart Piggott (1910.– 1996.) je bio inicijalno arheolog amater, a da bi kasnije stekao akademsko obrazovanje. Kao i u slučaju mnogih drugih arheologa, imao je dugotrajnu karijeru tijekom koje je formirao i mijenjao svoj pogled na arheologiju. Bio je jedan od onih za koje se govorilo da imaju „arheološko oko“, a za razliku od G. Childea, na čije je mjesto došao u Edinburgh, bio je aktivni terenac. U razdoblju prije Drugoga svjetskoga rata bavio se **neolitikom** i objavio publikaciju *Neolithic Cultures of the British Isles* (1954) u kojoj je definirao tipove objekata, **kronološke sekvence** i regionalne osobitosti. Sir Arthur Evans (1851-1941) je najpoznatiji kao istraživač minojskih palača na Knososu, a upravo su njegova istraživanja među prvima pretpostavila **starost neolitika** na 10000 godina. Bio je sin Johna Evansa, arheologa koji je izradio jednu od kronologija paleolitika. Mortimer Wheeler (1890 – 1976) aktivno se bavi arheologijom različitih razdoblja, nakon 2. svjetskog rata radi u Indiji, a 1947. se vraća u London. Razvio je **sustav trodimenzionalnog bilježenja podataka** koristeći kartezijanski koordinatni sustav i postavio ga kao standard iskopavanja, no predkolumbovsku Ameriku je proglasio nevažnom i naseljenom divljacima koji nisu ništa doprinijeli pravoj povijesti čovječanstva (Daniel 1983). U Velikoj Britaniji se vrlo rano počeo proučavati okolišni faktor u kontekstu interpretacije nekog nalazišta. O.G.S. Crawford (1886. – 1957.), najpoznatiji po razvoju primjene **zračne fotografije** u arheologiji, prvi je upotrijebio kovanicu **socijalna arheologija** te je 1927. osnovao časopis *Antiquity*. Crawford i G. Clark dijele **okolišni i prilagodbeni pogled** na materijalnu kulturu i kao takvi uvode funkcionalizam u arheologiju. Grahame Clark (1907. – 1995.) je jedan od arheologa koji je najspremnije prihvatio funkcionalizam i pokušao primjenjivati kroskulturalne zakone adaptacije i selekcije, te je bio jedini britanski tradicionalni arheolog koji se oslanjao na etnografiju (Hodder 1982, 13). Jedan je od osnivača *Fenland Research Comitee*, interdisciplinarne ogranizacije koja je 30-ih godina 20. stoljeća provodila prve velike projekte istraživanja arheologije krajolika u Velikoj Britaniji. Zbog toga ga Trigger naziva pretečom nove arheologije (Trigger 2006). Još 1939. objavljuje knjigu koja se zove *Arheologija i društvo* (*Archaeology and society*). Knjiga je doživjela mnogo izdanja, uz modifikacije autora prema novim spoznajama i otkrićima. U izdanju iz 1960. osvrće se na promijenjene okolnosti što se tiče datiranja, te navodi razloge za

emotivnost iskazanu u poglavlju *Prapovijest i današnjica* koje je pisano tijekom nacizma, fašizma i staljinizma (Clark 1960). Nikako se ne može govoriti o usmjerenosti isključivo na tipologiju i kronologiju već upravo suprotno, na pokušaj rekonstrukcije života ljudi u prošlosti i potrazi za potrebnim elementima za uspješnu rekonstrukciju. Robin Colingwood (1889. – 1943.) je uspješno povezao filozofiju, teoriju i arheološku praksu (Hodder et al 2009), mada je njegova filozofija povijesti u arheologiji zaživjela tek u 80-im godinama 20. stoljeća. Smatra da su arheološki podaci proizvod ljudskih namjera, dok priroda nema namjere i da zbog toga postoji suštinska razlika pri proučavanju arheoloških podataka i primjerice fosila, biljaka ili kamenja te da te različite vrste građe zahtijevaju različiti pristup. U *Idea of history* definira disciplinu povijesti kao ponovno doživljavanje mišljenja iz prošlosti u mozgu povjesničara što znači da se treba postaviti na mjesto ljudi iz prošlosti i pokušati shvatiti njihove misli i namjere (Collingwood 1946). Arheološki podaci nisu očita osnova za zaključivanje nego tekst kojega je potrebno pročitati (Champion 1991). S druge strane, G. Clark je stajališta da se arheologija i povijest razlikuju baš zbog vrste građe. Kremen i fragmenti posuda po njemu nemaju nikakvo mišljenje i zato su pristupačni za obradu na način na koji se ne može pristupiti pisanom izvoru (Clark 1939).

V. G. Childe (1892. – 1957.)

V. G. Childe jedan je od najpoznatijih arheologa uopće. Vjerojatno ne postoji arheolog ili student arheologije kojemu nije poznato njegovo ime. Kao profesionalni arheolog radio je kao profesor na Sveučilištu u Edinburghu (1927. – 1946.) i kao ravnatelj *British Archaeological Institute* (1946. – 1956.).

Najcjenjeniji je i najpoznatiji po svojim sintezama *The Dawn of European Civilization* (prvo izdanje 1925.) i *Danube in Prehistory* (1929). Međutim mnogo su manje korištena njegova djela interpretativnog karaktera u kojima je razvijao modele društvene i kulturne evolucije na području Europe i Bliskoga istoka. Takva su djela primjerice *Man Makes Himself* i *What Happened in History*, koja su njegove kolege i suvremenici prezirali kao djela popularnoga karaktera, a ne djela ozbiljne arheologije (Tringham 1983, 86). Njegovi modeli nisu bili dijelom ozbiljnih rasprava u struci tijekom njegova života, a s novim metodologijama i

apsolutnim datumima javila su se i drugačija tumačenja te odbacivanje Childeovih zaključaka (Tringham 1983, 87). Vraćanje idejama i radovima G. Childea može se pratiti od kraja 70-ih godina dvadesetoga stoljeća, kada se počinju čitati i propitivati u skladu s trendovima povratka arheologije u okvire povijesne znanosti. G. Childea većina poznaje kao pripadnika kulturnopovijesnoga pristupa u arheologiji, u kojem se naglasak stavlja na tipologije i kronologije bez dubljega razmatranja o društvima koja su bila nosioci tih materijalnih kultura (primjerice Olsen 2002), a početak procesne arheologije navodio se kao odmak od kulturne povijesti i G. Childea (Murray 2007). Razlog su takva imidža i njegova najpoznatija djela koja se bave upravo prostornim, vremen-skim i stilskim klasifikacijama, odnosno njegova djela sintetskoga karaktera, kojima je, čak i po mišljenju kritičara, „uveo red u europsku prapovijest“.

Osim toga Childe je najupečatljiviji po **difuzionističkom** pristupu i tu je bitna razlika u odnosu i na ranije i na kasnije arheologe koji su se više orijentirali prema unutarnjim faktorima kao pokretačima i/ili okidačima kulturnih promjena (međutim dovoljno je osvrnuti se na njegova djela vezana uz urbanu revoluciju, u kojima promjene objašnjava i unutarnjim faktorom, da se uvidi kako je koristio oba faktora kao pokretača promjena, opširnije kasnije u ovom poglavlju). Pomalo začuđuje da su gotovo potpuno neopaženo prošla njegova zapažanja o struci poput ovoga: „*dobra historiografija mora se temeljiti na eksplicitnim generalizacijama o ljudskom ponašanju, ali pojedine generalizacije nisu nužno značajne izvan određenoga društveno-ekonomskoga konteksta. Znanstvena historiografija postala je kamen temeljac za društvene znanosti zbog truda da definira te kontekste i međusobno ih poveže...*“ Ili: „*Povijest koja se bazira isključivo na kraljevima i bitkama ne uključujući znanstvena otkrića i društvene prilike, staromodna je. Takva bi bila i prapovijest kada bi se svela samo na potragom za migracijama i lociranju kolijevke čovječanstva. Nedavno je povijest postala mnogo manje politička, a više kulturna. To je stvarno značenje onoga što se pogrešno naziva materijalistički koncept povijesti*“ (Childe 1936, preuzeto iz Tringham 1983).

Razdoblje arheološkoga rada G. Childea uglavnom se dijeli u tri faze: faza u kojoj nastaju njegove sinteze kronologija europske prapovijesti, definicija kulturnih kompleksa i proučavanje kulturnih promjena kroz migraciju i difuziju; druga, u kojoj svoj interes premješta na Bliski istok i

pitanja kulturne evolucije te razvija ideje primjene historijskoga materijalizma i treća, poslijeratna, u kojoj se okreće filozofskim pitanjima znanja i društva. Pogrešno čitanje Childea u okvirima američke arheologije promatra svaku od ovih faza kao jedinstvenu i u međusobnom konfliktu (McGuire 2007). Iako se ta podjela može pratiti prema njegovim dominantnim stavovima i područjima interesa, neki su elementi bili konstanta, a jedan je od najvažnijih isticanje povijesnoga karaktera arheologije. Ideja izdvajanja arheologije iz povijesti posljedica je percepcije ljudi iz daleke prošlosti te života na nekom „nižem“ stupnju društvenoga, gospodarskoga i tehnološkoga razvoja kao nečega što je odvojeno od suvremene, pisane i priznate povijesti te dugotrajnoga procesa prihvaćanja starosti čovjeka i njegova podrijetla. Nasuprot tomu Childe je uvijek smatrao da je prapovijest samo jedno od razdoblja povijesti.

1. faza (1920-te – 1933.)

V. G. Childe rođen je u Australiji, gdje je studirao klasične jezike i filozofiju. Za Childeovo arheološko djelovanje vrlo je važno njegovo prvo formalno obrazovanje. Primjena teorija o društvu i kulturi na arheološku interpretaciju zasigurno je barem djelomično rezultat obrazovanja u području filozofije. Po dolasku u Veliku Britaniju studirao je kod J. Myersa i A. Evansa na Oxfordu. Preko povjesničara J. Myersa zainteresirao se za koncept kulture, a preko A. Evansa za područje jugoistočne Europe (Grčke i Balkana) (Sherrat 1989, 155). Naslov njegove prve i najpoznatije knjige (*The Dawn of European Civilization*) podsjeća na naslov Myersove *The Dawn of History* iz 1911. (Trigger 1994, 27). Moguće je da je na Childea utjecala i uspješna Evansova periodizacija Knososa, koja mu je poslužila kao uzor za njegove periodizacije u *Danube in Prehistory*, gdje kao nultu točku za kronologiju jugoistočne Europe određuje lokalitet Vinča (Renfrew 1994, 28). Temelje europske civilizacije vidio je kao „osobitu i neobičnu manifestaciju ljudskoga duha“ (Childe 1958, prvi put objavljeno 1925.), stoga je svoj rad posvetio otkrivanju tih temelja. Interes za „uspon“ Europe potekao je od njegova akademskoga obrazovanja i kolonijalne kulture (Sherrat 1989, 159). Childeovo proučavanje prapovijesti Europe još je jedan pokušaj priče o usponu Zapada koja je prisutna od početaka europske historiografije (Sherrat 1989, 159). Smatrao je da su korijeni europske civilizacije u Mezopotamiji i Bliskom istoku, da su se ideje transportirale preko Podunavlja (a

ne preko Mediterana što je bio „neupitan zdravorazumski zaključak“ o putu širenja civilizacijskoga impulsa) i stoga je poseban naglasak stavio na proučavanje podunavskih prostora. Činjenica da ne potječe s europskoga kontinenta mogla mu je pomoći da proučava prapovijest na razini cijeloga kontinenta bez utjecaja vlastitoga podrijetla, što je bio vrlo važan faktor u okvirima europske arheologije toga doba. Nakon studija vraća se u Australiju gdje neuspješno (pretpostavlja se zbog svojih „lijevih“ političkih stavova) pokušava dobiti mjesto u akademskim institucijama pa se naposljetku okreće i profesionalnom bavljenju politikom (Greene 1990, 20). Childeovo političko djelovanje je, pogotovo u njegovim mlađim godinama, bilo vrlo aktivno i nije posve odvojivo od ideja koje je primjenjivao u arheološkom istraživanju. U Veliku Britaniju trajno se vraća 1922. Iako i dalje bez stalnog zaposlenja, bavi se politikom i prapovijesnom arheologijom. Ta oba njegova interesa mogu se svesti pod zajednički nazivnik – interes za ljude i njihov utjecaj na društvo i okoliš (Greene 1990, 20). U razdoblju 1922. – 1925. putuje Europom i posjećuje muzeje i arheologe čime stvara bazu znanja koju će upotrijebiti za izradu svojih sinteza i modela. G. Clark naziva te godine „iznimno plodonosnim razdobljem u divljini“ (Clark 1976, 4), ali tada kao da još oklijeva kojem će se pozivu u potpunosti posvetiti (Tringham 1983, 89). Stalan posao u struci dobiva 1925. kao arheolog knjižničar u *Royal Anthropological Society*, a 1927. i profesorsko mjesto na Sveučilištu u Edinburghu zahvaljujući trudu predsjednika *Royal Anthropological Society* R. Peakea. Njegov prijatelj R. Dutt otkriva Childeovo šaljivo objašnjenje te odluke: „*napisao mi je da bi odabrao put revolucionarne politike, no da je cijena toga bila prevelika pa je radije odabrao ugodnost profesionalnoga statusa*“ (prema Tringham 1983, 89). Tijekom „prve faze“ izlaze knjige *The Dawn of European Civilization* (1925.), *Aryans* (1926.) i *Danube in Prehistory* (1929.). Iz tih je djela vidljiva sklonost i prema Monteliusovim tumačenjima o podrijetlu kulturnih promjena na Istoku (*ex oriente lux*), i prema Kossininim zaključcima o podrijetlu civilizacije na europskom kontinentu (vidi poglavlje 2). Childe pokušava napraviti kompromis između tih dvaju, naoko vrlo suprotstavljenih stajališta o podrijetlu napredne civilizacije tako da oda priznanje za kulturni napredak i razvoj i jednima i drugima, ali u različitim prapovijesnim razdobljima (**Bliski istok kao ishodište poljoprivrede, a Europa kao ishodište „prave“ civilizacije**). U *The Dawn of European Civilization* prvi se put *barbarska* Europa dovodi u središte pozornosti. Rad je to

koji objedinjuje podatke prikupljene tijekom višegodišnjih putovanja po Europi (Ravetz 1959, 57). To je sintetsko, ali u isto vrijeme pionirsko i donekle amatersko djelo koje nastaje u trenucima kada nije poznat ni koncept ni razumijevanje kulture, kada se arheološka građa tek počinje uočavati kao važan element proučavanja prošlosti i kada postoje samo regionalne kronologije i tipologije (osim općenite Monteliusove). Childe je počeo puniti „slijepu kartu“ prapovijesne Europe, na način da je objedinio već obimne postojeće regionalne rezultate i popunjavao praznine vlastitim istraživanjima. Izrađuje kronologije bazirane na tipovima i ukrasu posuda. Uspijeva izolirati nekoliko fiksnih točaka u prapovijesti na temelju utvrđenih izravnih kontakata između Egeje i kontinentalne Europe, što postaje temelj i za kronologije izražene u godinama – apsolutne kronologije (Ravetz 1959, 58). Childeova kronokulturološka shema i njegova funkcionalna interpretacija ne nailaze na kritiku i propitivanje već postaju općeprihvaćeni okvir europske prapovijesti (Tringham 1983, 86). Njegov pristup materijalnoj kulturi nipošto se nije zaustavio samo na morfološkom kutu gledanja. Zbog tadašnje stanja istraženosti kulture je morao definirati na temelju maloga broja artefakata, no historijsku važnost neki artefakt može dobiti samo ako se razmotri njegova uloga u prapovijesnoj kulturi. Iz toga je vidljivo da je njegov pristup materijalnoj kulturi – funkcionalistički. Predmeti se mijenjaju raznom dinamikom – keramika lokalne izrade, ukrasi i grobni ritus održavaju lokalni ukus i nisu lako podložni promjenama. S druge strane, oružje i oruđe se zbog svoje utilitarne vrijednosti brzo šire među okolnim kulturama i stoga su vrijedni za uspostavljanje kronologije. Tek nakon razvoja metode radiokarbonskog datiranja počinju ozbiljnije kritike Childeove kronologije, a kritike difuzije dolaze s razdobljem nove arheologije, međutim ideja difuzije neprestano se vraća u arheološki diskurs.

„Posebnost europske civilizacije“ bila je stalnim predmetom njegova interesa, što se očituje i u djelu koje izdaje kronološki nakon *The Dawn of European Civilization* pod nazivom *Aryans*. U toj se knjizi Childe i sam čudi kako je Europa tako brzo i naglo prestigla mnogo naprednije civilizacije koje otada po njemu uglavnom nazaduju (Childe 1926). U knjizi zaključuje da su Ariji nordijskoga podrijetla, fizički superiorni, i da je ta činjenica bila ključna za njihov lingvistički razvoj i osvajačke uspjehe (Childe 1926, 212). S druge strane navodi da Ariji nisu imali nikakve posebne „kapacitete genija“. Kombinirajući radove Kossine i

Monteliusa stvara koncept mozaika arheoloških kultura. Iako B. Trigger navodi da u *The Dawn of European Civilization* Childe odbija Kossinine ideje o biološkoj superiornosti Arijsaca (Trigger 1994, 11), godinu kasnije svejedno se priklanja toj ideji, premda te sposobnosti svodi samo na lingvistiku i fizičke sposobnosti, ne i na posebne mentalne sposobnosti. U *Aryans* se njegova podvojenost u vezi tog pitanja najbolje vidi iz sljedećega: „trajna vrijednost koji su Arijski prenijeli na osvojene ljude nije bila naprednija materijalna kultura ni superiorna fizionomija, nego odličan jezik i mentalitet koji je iz njega proizlazio“; te: „Činjenica da su prvi Arijski bili nordijski nije beznačajna. Fizičke kvalitete tog podrijetla omogućile su im da koristeći nadmoćnu snagu pokore i naprednije populacije i da nametnu svoj jezik u područjima iz kojih je njihov tip gotovo potpuno nestao. „Ovo je istina koja podcrtava panegirike o Germanima: nordijska fizička superiornost omogućila im je da budu pokretačka snaga nadmoćnoga jezika.“ (Childe 1926).

Vidljivo je da dijeli dominantno mišljenje svoga doba da rasa na neki način određuje karakteristike pogodne za razvoj, da je tada jezik još uvijek smatra važnijim od materijalne kulture (Barkan 1992). No već 1933., svega nekoliko godina nakon objave *The Dawn*, Childe ističe da su rasa i kultura neovisne još od prapovijesti (Barkan 1992). Motiv za taj zaokret prije svega je politički i može se povezati s usponom nacionalsocijalističke partije u Njemačkoj, rasne ideologije te dolaskom Hitlera na vlast.

Difuzija

Difuzija je antropološka teorija prema kojoj su sva kulturna obilježja nastala u jednom ili nekoliko kulturnih središta, odakle su se difuzijom širila u druga područja. Difuzionizam se pojavio potkraj 19. st. Britanski difuzionisti Grafton Elliot Smith i William J. Perry smatrali su da sva glavna obilježja suvremene civilizacije potječu iz staroga Egipta. Njemački etnolozi Leo Frobenius i Fritz Grabner razvili su teoriju „kulturnih krugova“, prema kojoj su se čvrsto povezani sklopovi kulturnih elemenata širili selidbom pojedinaca i preuzimali kao cjelina iz ograničenoga broja kulturnih središta. Više ili manje, ovisno o dominantnome interpretativnome/teorijskome trendu u određenome razdoblju, teorija kulturne difuzije poprilično je živ koncept u arheologiji i danas. S druge strane toj teoriji konkurira marksistički model historijskoga materija-

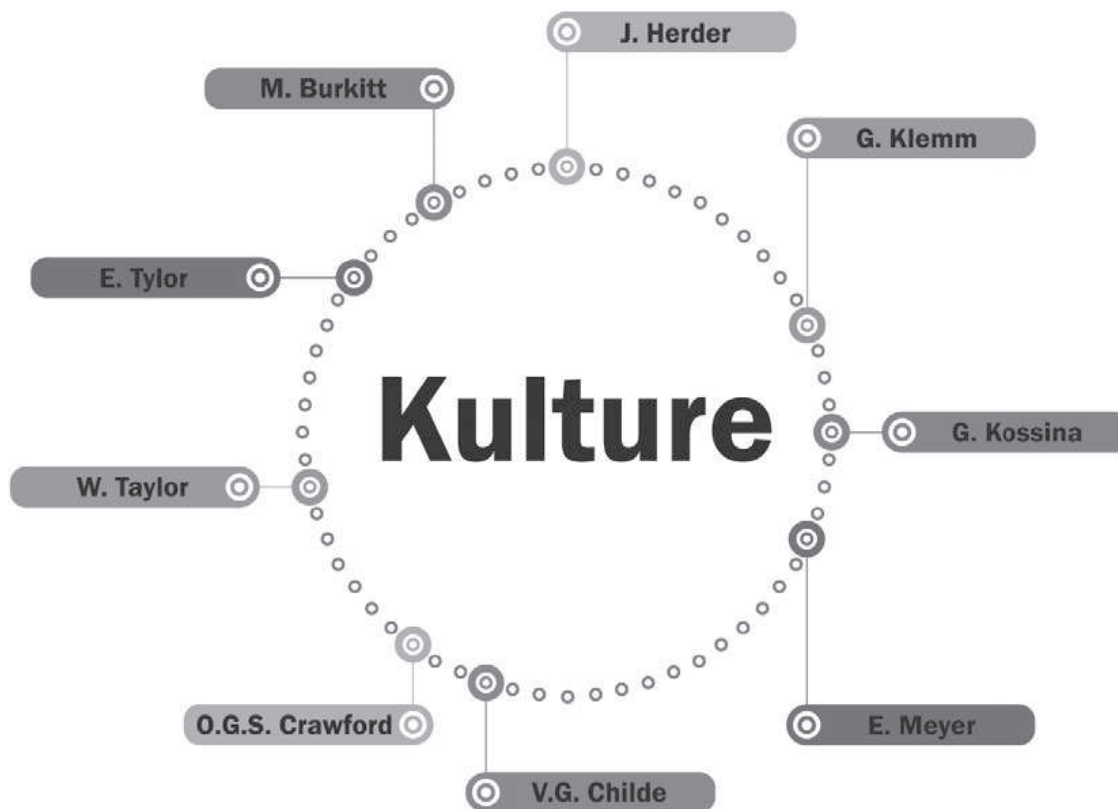
lizma koji zagovara promjenu dolazi iznutra te predstavlja model kojem se nešto kasnije priklanja i Childe, ali se njime koristi tek za objašnjenje određenih pojava poput razvoja gradova (Tringham 1983, 91). Upravo prije spomenuti politički angažman i činjenica da je zbog svoga australskoga podrijetla živio u drugoj okolini, čini Childea drugačijim od mnogih njegovih kolega suvremenika. Za razliku od mnogih onovremenih arheologa, bio je jako svjestan svijeta oko sebe i osjećao snažnu odgovornost da dijeli stečeno znanje. Zbog želje da popularizira znanost neki su ga proglašavali šarlatanom i izvrgavali preziru. Zbog njegove socijalne osviještenosti njegove interpretacije i teorije se razlikuju od uobičajenih arheoloških zaključaka toga doba (Tringham 1983, 89) te se nalazi u dvojbi oko ispravnosti difuzije kao pokretača kulturne promjene. U svojim kasnijim radovima vraća se difuziji i može se reći da je difuzija jedan od konstantnih elemenata Childeova bavljenja arheologijom, a difuzionizam postaje dio njegovoga identiteta. Međusobne je utjecaje različitih populacija, kako to pokazuju povijesna i etnografska istraživanja, uopće vrlo teško isključiti.

Definicija kulture G. Childea

U knjizi *Danube in Prehistory* (1929.) Childe radi kronološku sliku prapovijesne Europe. Kronološku sekvencu uspio je napraviti primjenjujući njemačku metodologiju (kultura je narod, što preuzima od Kossine), potom podatke s relativno dobro istraženih područja Moravske i Češke, kao i nalaze s lokaliteta Vinče, koje uzima kao polazišne točku za izradu kronološke sheme i okvira za cijelu Europu. Time dokida dihotomije između sjeverne Europe i Egeje te između Britanije i Kontinenta (Sherratt 1989, 176). Sličan je princip u izradi kronologije primijenio poslije za područje Bliskoga istoka u knjizi *New Light on the Most Ancient East* (Sherratt 1989, 176). U *Danube in Prehistory* donosi i definiciju kulture koja postaje opća i samorazumljiva definicija arheološke kulture te je u primjeni ostala utjecajna do danas: „*Mi pronalazimo određene tipove nalaza – posude, oruđa, nakit, grobove, oblike kuća – koji se stalno javljaju zajedno. Takav kompleks crta koje se redovito javljaju zajedno nazvat ćemo jednom kulturnom grupom ili samo jednom kulturom. Pretpostavljamo da je takav kompleks materijalni izraz onoga što se danas naziva narod.*“ (Childe 1929). Ali: „*Samo kada su takvi kompleksi opetovano pronalazeni zajedno sa skeletnim*

ostacima koji se mogu atribuirati samo specifičnom tipu, možemo termin narod zamijeniti terminom rase.“ (Childe 1929). Taj je dio definicije često izostavljen, a treba ga promatrati kao odraz vremena u kojem je razlikovanje ljudi po rasama bilo uobičajeno i nastalo je prije nego je Childe revidirao svoje poglede na prošlost uslijed dolaska Nacionalso-cijalistička stranke na vlast u Njemačku. Childe smatra da se **kulture ne mogu definirati samo po vremenskome ili prostornome određenju**, kao što su to radili evolucionisti, već ih se **mora kronološki podijeliti temeljem empirijskoga pristupa koristeći se stratigrafijom, serijacijom i sinkronizacijom**. U *Danube in prehistory* je uspio „posložiti“ kaos koji je vladao u europskoj arheologiji i stvoriti referentni okvir za proučavanje prapovijesti te temelj na kojem se arheologija mogla sustavno razvijati (Sheratt 1989, 175).

Prvi dio karijere G. Childea obilježen je kombiniranjem i permutacijom postojećih ideja u onovremenoj arheološkoj misli. Tek nakon 1933. ili 1935. otvara pitanja društva i počinje se intenzivnije zanimati za rezultate drugih disciplina osim lingvistike (Trigger 1994, 30). U *Dawn of European Civilization* ne pokušava samo dati/ponuditi kroniku tehnološkoga razvoja u neolitiku i brončanome dobu, već predstaviti povijest ljudi i promjena koje su se događale u njihovim životima (Trigger 1994,

Sl. 4. Ključne osobe u formiranju koncepta kulture

11). U prvom izdanju *The Dawn of European Civilization* (1925) još ne spominje termin neolitička revolucija, ali ga uključuje u kasnija izdanja (Childe 1925 (2008), 1958). Radeći na djelu *The Bronze age* (1930), na primjeru grada Ura uviđa kako su mala sela postala proizvodni gradovi i na temelju toga stvara koncept nove revolucije – urbane revolucije. Koncept revolucija razrađuje tijekom druge faze svoje karijere.

2. faza (1933. – kraj Drugoga svjetskoga rata)

Nakon dolaska Hitlera na vlast i početka korištenja Kossininih ideja za istrebljivačke pohode i genocid, Childe se potpuno okreće od arijskog koncepta i više ne obavljuje nova izdanja niti se osvrće na svoje uvide iz knjige *Aryans*. Taj aspekt djelomično obilježava drugu fazu njegova rada. Mijenja svoju paradigmu prema podrijetlu društvene promjene, odbacuje ideju migracije i donosi ideju unutarnjeg razvoja i dijeljenja znanja. Posvećuje se podučavanju prapovijesti na njemačkim sveučilištima, borbi protiv nacizma i rasizma te drži govore i objavljuje radove u kojima upozorava na opasnost nacizma. I u privatnoj komunikaciji, kroz korespondenciju, angažira se kao intelektualac koji se opire nacizmu te piše pisma kolegama u Njemačkoj za koje smatra da su neskloni nationalsocijalističkoj politici (Childe 1934a; 1934b; Duiz 2009).

Neposredno nakon dolaska Hitlera na vlast drži seriju predavanja protiv nacističke zloporabe prošlosti koja i objavljuje: „*Kako je danas očito, u prapovijesti je kultura bila neovisna od fizičkih karakteristika rase, nije bila pitanje biološkoga naslijeđa, nego društvene tradicije. Zanimarivanje te činjenice ili nemarna upotreba riječi rasa u smislu biološke teorije primijenjene na prapovijesne kulture zavodi rasne higijeničare i njihove političke interpretacije. Ali ako zamijenimo termin rasa terminom ljudi, takve ćemo zabune lakše zaobići.*“ (Childe 1933a).

Naglašava potrebu za praktičnom i edukacijskom primjenom prapovijesti kako bi se izbjegle tada rastuće zloporabe: „*upravo su ti podaci oni na kojima Houston Chamberlain i Adolf Hitler grade svoj smisao*“ (Childe 1933a, 410). Nacizam je udaljio Childea od ideja o izjednačavanju rase i kulture, ojačao vjeru u istočnu domovinu Indoeuroljana i doprinio sumnji u ispravnost visoke kronologije europske prapovijesti koju su zagovarali njemački nacionalistički prapovjesničari (Sherrat 1989, 178). Njegov predsjednički govor „*Changing Methods and Aims in Prehistory: Presidential Address for 1935*“ također ukazuje na promjenu smjera. U njemu naglašava da kultura u arheološkom smislu nije

apriorna kategorija razrađena u proučavanjima filozofa, a zatim izvana nametnuta arheolozima, nego da su kulture zapažene činjenice (Childe 1935). Također inzistira na povezanosti povijesti i prapovijesti te ističe da si povjesničari više ne mogu dopustiti ignoriranje prapovijesti (Childe 1933b, 193). U knjizi *Man Makes Himself* (Childe 1936) predstavlja kao lažnu dihotomiju razlikovanje prapovijesti i povijesti te je stalno usmjeren ka brisanju umjetne granice koja se stvorila između tih dvaju pojmova. U *The Most Ancient East* (1935) poglavlje se zove „*Od povijesti do prapovijesti*“. Možda je jedan od prvih prapovjesničara koji su imali ideju o široj važnosti proučavanja prapovijesti i ugrađivanju prapovijesnog razdoblja u ukupnu sliku povijesti čovječanstva (Sherrat 1989, 151). Drugi njegov doprinos nalazi se u definiranju općih principa za izradu društvenih i ekonomskih modela kojima će se objasniti prapovijesne kulture, a taj segment njegova interesa u tom je razdoblju daljnji razvoj društva, nakon prelaska na poljoprivredu. U *The Most Ancient East* navodi da je „*došlo do revolucije tijekom koje je čovjek prestao biti parazit i postao stvaraoc neovisan o svom okolišu*“ (Childe 1935b), ali da za to nisu zaslužni sjevernoeuropski divljaci nego ljudi s područja Nila i Eufrata (Childe 1935b, 2). U ranijim je pak radovima smatrao da je upravo utjecaj Arijaca sa sjevera bio zaslužan za razvoj primitivnih kultura seljaka jugoistočne Europe, koje su se tek pod njihovim utjecajem počele razlikovati od onih iz Afrike i Oceanije (Childe 1926, 211). Svoje je stavove o ljudskoj prirodi i razvoju konstantno razvijao i nadopunjavao.

U Sovjetskom savezu boravi 1934. godine. Taj je boravak izvor negativnih stavova o Childeu, čak do mjere da ga se proglašavalo staljinistom. U radovima nakon povratka iz Rusije definira **dvije revolucije i tri stupnja razvoja društva** koja korespondiraju s divljaštvom, barbarstvom i civilizacijom. Učvršćuje ideje koje je već prije imao i razvijao te preuzima evolucionističke ideje razvoja društva od L. Morgana i F. Englesa, no unosi nekoliko modifikacija. Za njegov koncept revolucije kao analogija je poslužila tada vremenski bliska industrijska revolucija – novi načini proizvodnje i kumulativni proces s točkom bez povratka, a ne jedinstven katastrofičan događaj poput francuske ili sovjetske revolucije. Neolitička revolucija bila je „*prva revolucija koja je promijenila ljudsku ekonomiju omogućujući ljudima kontrolu nad opskrbom hranom*“ (Childe 1936, 74–75). To pokazuje da je Childe uočio koliko je prelazak na proizvodnju hrane važan za društvo u cjelini i razvoj čovječanstva općenito,

u doba kada je malo stručnjaka tomu pridavalo pozornost. Proizvodnja hrane naposljetku donosi fundamentalne promjene na sličan način na koji je industrijska revolucija donijela promjene u tadašnje suvremeno društvo (Ravetz 1959, 58). Koncept neolitičke revolucije preuzima velik broj arheologa, a sintagma neolitička revolucija postaje općepoznata i općeprihvaćena sintagma i dio popularne kulture te predstavlja možda najvažniji, a svakako najpoznatiji Childeov doprinos arheologiji (Ravetz 1959, 58). Childe ispravno postavlja granicu početka proizvodnje hrane na 10 000 godina prije sadašnjosti (tu je brojku vjerojatno preuzeo od Evansove pretpostavke o starosti neolitičkih slojeva u Knososu). Možemo dovesti u pitanje metodološku ispravnost tog zaključka, ali ne i činjenicu da je i danas ta datacija aktualna za početak novoga načina života i da predstavlja granicu te definira dva geološka razdoblja.

Na evoluciju društva ne gleda kao na linearni razvoj, nego kao proces koji je obilježen dvama prijelomnim događajima – dvjema revolucijama – **neolitičkom revolucijom** i **urbanom revolucijom**. Ne smatra da je društvo u svojoj biti nužno progresivno, nego upravo suprotno, vrlo konzervativno, i da je društvu potreban vanjski šok kako bi došlo do promjene (čime zapravo uvodi/primjenjuje marksističku ideju promjene u arheologiju ili u arheološka tumačenja društvenoga razvoja). Revoluciju nisu počeli „istaknuti pripadnici društva“, nego niži slojevi koji su obavljali svakodnevne djelatnosti. Unutarnji i vanjski faktori mogu usporiti ili čak zaustaviti razvoj. Ti faktori mogu biti nedostatak ili teška dostupnost sirovine, autokratska vlast ili izrazito religiozno ili praznovjerno ustrojeno društvo (Childe 1935b). Prema Childeu neki unificirani obrazac promjene ne postoji. Zbog kompleksnoga međusobnoga utjecaja tradicije, okoliša, inovacija i kontradikcija (proturječnosti) ne postoji niti uniforman slijed društvenoga razvoja koji bi bio primjenjiv kao model evolucije za sve ljudske zajednice. Moguće je uočiti obrasce akumulacije znanja, povećanja proizvodnje i prelaska na „viši“ stupanj društvenoga razvoja. Ali unutar tog okvira svako društvo ima vlastitu posebnu putanju – svoju povijest (Childe 1935b). Tu se nalazi i jedan od mogućih odgovora na kasniju posebnost Europe i brži razvoj nego isprva naprednijega Istoka: društvena struktura Europe zbog nižega je stupnja razvoja bila manje opterećena vladajućim svećenstvom i birokracijom te je imala slobodu potpuno shvatiti i prihvatiti nove tehnologije: *„Europska društva nisu nikada bila pasivni recipijenti doprinosa s istoka, izražavala su više originalnosti i inovativnosti u razvoju*

inovacija s istoka nego što su to činili direktni nasljednici tih inovatora u Egiptu i Bliskom istoku. To je najočitije u brončanom dobu Europe. Na Bliskom istoku su mnogi tipovi metalnih predmeta ostali nepromijenjeni tijekom dvije tisuće godina, dok se u Europi odvijala brza evolucija oruđa i oružja u jednoj četvrtini tog vremena“ (Childe 1929).

Za razliku od ostalih britanskih arheologa 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, koji se pretežno bave ekologijom ili geografijom, Childe se bavi ekonomijom društava u prošlosti. Njegova vizija globalne ekonomije bila je mješavina različitih društava u komunikacijskim mrežama u kojima su se nove ideje stvarale i širile. Ako je u jednoj okolini bila blokirana mogućnost inovacija, mogle su se razviti u drugoj. I u fazi propagiranja unutarnjega razvoja (evolucionizam) kroz ovaj koncept Childe ostaje difuzionist (Faulkner 2007). Childe koristi oba koncepta i za razliku od svojih kolega ne vidi evolucionizam i difuzionizam kao suprotne već komplementarne koncepte. Razvijanjem koncepta kulturne heterogenosti Childe se suprotstavlja Kossininom učenju da je germanska veličina i posebnost rezultat njihove rasne i kulturne čistoće. Zbog toga i naglašava koristi koje proizlaze iz migracija, trgovine i svih oblika kulturnih kontakata. Komunikacija među ljudima jačala je bazu ideja određene regije i poticala razvoj izazivajući uobičajena pravila.

U knjizi *Man Makes Himself* ljudsku prošlost opisuje kao stalni, jedno-smjerni (tehnološki) napredak zbog čega ga se proglašava „privremenim evolucionistom“. U toj knjizi u potpunosti formira teoriju o dvjema revolucijama. Tako rješava svoje dvije ambicije – da ustoliči arheologiju kao znanstvenu disciplinu i da dokaže da je arheologija dio povijesti. Childe navodi da je prva revolucija bila klimaks dugotrajnoga procesa dok je druga revolucija bila daleko brža, najbrži razvoj do tada (Childe 1951, 105). Ideju napretka nastavlja razrađivati i u *Progress and Archaeology*, optimističnoj studiji napretka u svim aspektima čovjekovog djelovanja. U arheološkom zapisu ostaju samo tragovi napretka, tehnološko je nazadovanje arheologu nevidljivo. Taj je opis progresa tako jasan i vidljiv što nam govori i recenzija te knjige koja je izašla u časopisu *Antiquity*: „...ova knjiga donekle uvjerljivije predstavlja ideje marksizma nego sami Kapital. Od paleolitika do kultura Babilona i Egipta profesor Childe pokazuje kako je, kao odgovor na ekonomske zahtjeve, čovjek razvio svoju kulturu, svoje znanje i svoju civilizaciju“ (Ashley-Montagu 1937, 534). Koncept napretka stalno je prisutan u Childeovom radu koji nije u suprotnosti ni s jednim od modela s kojima je radio – ideja napretka

prisutna je u gotovo svim njegovim djelima i stavlja ga uz bok prosvjetitelja, viktorijanskih evolucionista i marksista (McNairn 1980, Tringham 1983). Autori knjiga o Childeu, MacNairn (1980) i Trigger (1994), dijele mišljenje da je njegov koncept napretka metafizičke prirode. S time se ne slaže R. Tringham koja argumentira da od 30-ih 20. stoljeća godina Childe koristi historijski materijalizam kao model promjena i da njegov koncept napretka nije metafizički nego znanstveno utemeljen na opažanjima stvarnih pojava. U marksizmu i historijskom materijalizmu znanstveni koncept razvoja ukalupljen je u principe dijalektike među kojima je promjena predstavljena kao konstanta, a čine je akumulacija inovacija i antagonizam između konzervativnih i progresivnih elemenata koje se sagledavaju kao pokretačka snaga promjena (Tringham 1983, 91).

S dvjema revolucijama kao prijelomnim događajima u prapovijesti stvara **troperiodnu podjelu prapovijesti**, koja se poklapa s Morganovim divljaštvom, barbarstvom i civilizacijom (Childe 1935b). Zahvaljujući Childeu na revolucije u prošlosti više ne gledamo ponajprije kao na političku borbu, nego na kulminaciju kulturne promjene i zajedničko ljudsko iskustvo, a koncept promjene kao kombinaciju unutrašnjeg razvoja i vanjskih impulsa (Thomas 2009, 31).

Jedno se vrijeme poigravao s idejom zakonitosti koje vladaju čovjekovim ponašanjem i kulturnim promjenama (Childe 1946; Trigger 1994). Naposljetku je te ideje odbacio jer je uvidio da pravila koja upravljaju društvima nisu zadana, nego su posljedica učinaka revolucija (McGuire 2007, 66).

Childe i marksizam

Childeov koncept materijalne kulture odnosi se na materijalne, ne i na duhovne aspekte te smatra da većina produkata čovjekove kulture služi za zadovoljenje potreba koje čovjek dijeli sa životinjom (Lucas 2002, Childe 1935b, Childe 1956c) i navodi kulturu kao sredstvo prilagodbe na okoliš (Childe 1935b, 10), no tu uključuje i pitanja „društvenoga okoliša“: *„Ne treba se pojedinac prilagođavati okolišu da preživi poput zeca ili štakora – prilagoditi se mora društvo, a ta se prilagodba zove kultura“* (Childe 1935b).

Kao materijalnu kulturu vidi keramiku i oruđe, a kao duhovnu grobnice, spomenike i sl.

Ideje o promjenama potaknutima proizvodnim odnosima ocrtavaju Childeovo poznavanje i primjenu marksizma kao tumača mehanizma kulturnih promjena u prapovijesti. Iako su njegovi odgovori nezadovoljavajući, jer je imao pogreške u kronologiji i jer se nije potpuno odmaknuo od svojih ranijih načina razmišljanja, pokazao je kako se opći modeli mogu primijeniti na rasvjetljavanje promjena u prapovijesti (Sheratt 1989, 176). S obzirom na diplomu filozofije te sudjelovanje u lijevo orijentiranim političkim opcijama, jasno je da je s tim idejama i učenjem bio upoznat još kao student, te se i u njegovim ranijim radovima mogu prepoznati utjecaji historijskog materijalizma. Međutim posjet Sovjetskome Savezu 1934. tumači se kao prijelomni događaj u Childeovoj karijeri te mnogi izjednačuju veze Childea i Sovjetskoga Saveza s Childeovim pokušajem primjene marksističke teorije. Njegovu knjigu *Story of tools*, kratki pregled razvoja oruđa izdala je organizacija mladih komunista (Childe 1944). ⇨

Sagledavanje kulture kao sredstva prilagodbe na okoliš izravan je utjecaj funkcionalizma koji na velika vrata u arheologiju ulazi gotovo 30 godina kasnije.

Childe se unatoč tomu ne bavi klasama, izrabljivanjem i klasnom borbom. Revolucije koje Childe spominje, kao što smo vidjeli, nemaju nikakve veze s klasnim borbama, nego s akumulacijom roba i znanja koje omogućuje tehnološki i društveni razvoj. Zbog toga što kao pokretač promjena u društvu ne identificira klasne borbe, marksisti ga ne smatraju pravim marksistom.

Gordon Childe o marksizmu:

„Marksizam je deterministički u smislu da smatra da povijesni proces nije slijed neobjašnjivih čudesnih događaja, već da se sastoji od međusobno povezanih događaja koji zajedno čine prepoznatljiv uzorak. No proces nije repetitivan ili predeterminiran...“ (Childe 1979).

U svojim raspravama o razvoju Childe pažljivo razdvaja racionalno znanstveno znanje (pokretač civilizacije i razvoja) od religije, koju smatra negativnom i nazadnom snagom. Zbog toga je *Man Makes Himself* temelj demonstracije snage racionalnoga opažanja i objektivnoga znanja, kroz njegove diskusije o razvoju metalurgije, izumu kotača ili pomorstva ili pak o razvoju poljoprivrede (o *Man Makes Himself* v. Murray 2007, 414). Childe je smatrao da je povijest znanstvena disciplina zato što se nije oslanjala na „zdrav razum“, nego tumači događaje kao je-

dinstvene poveznice općih i poznatih procesa i uzoraka (preuzeto iz Tringham 1983, 93).

Utjecaj Colingwooda (i njegove filozofije povijesti) na Childea jasno se očitava iz Childeovih vlastitih riječi: „*Naposljedku prapovijest u marksističkom smislu može biti povijest misli, kako je uostalom Colingwood definirao cijelu povijest*“ (Childe 1949 (1979)). Childeovi marksistički modeli proizašli su iz njegova interesa da se objasni društvena promjena. To objašnjava u radu naziva *Prehistory and Marxism* koji je predao 1949. u *The Cambridge Journal* kao odgovor na članak „*In defence of Prehistory*“ autora G. Daniela i bio odbijen odlukom urednika uz formalno objašnjenje o popunjenosti časopisa. Časopis *Antiquity* 1979. (tadašnji urednik je bio isti G. Daniel) odlučuje objaviti rad zbog „ponovnog interesa za njegovu teoriju i metodologiju“, te je rad svjetlo dana ugledao tek u jeku procvata marksističkih objasnidbenih modela u društvenim znanostima tijekom 70-ih godina 20. stoljeća (Daniel 1979).

Marksizam

Na ovome mjestu potrebno je ukratko opisati definiciju marksizma i utjecaj na arheologiju. Iako se marksizam i kasnije primjenjivao u arheološkim interpretacijama, ovo je prikladno mjesto upravo zbog istaknute povezanosti pojma marksizam u arheologiji s G. Childeom.

Marksizam je pravac u filozofiji koji su u 19. stoljeću razvili Karl Marx (1818. – 1883.) i Friedrich Engels (1820. – 1895.). U osnovi su filozofije dvoslojna podjela društva i historijski materijalizam. Dvoslojna podjela društva dijeli društvo na **proizvodne snage** i **proizvodne odnose**. Proizvodne su snage resursi, tehnologija i radna snaga (materijalni uvjeti proizvodnje), dok su proizvodni odnosi društvena organizacija proizvodnje, vlasništvo, podjela rada. Prema Marxu, povijest je društva povijest klasne borbe (Marx & Engels 1974 (prvi put izdano 1848)). Na Marxa i Engelsa velik je utjecaj imala evolucionistička podjela razvoja društva L. Morgana, koji je u osnovi svoju troperiodnu podjelu čovječanstva vezao uz rodbinske odnose i koncept privatnoga vlasništva. Marx radi svoju trodobnu podjelu (ranih) društava, također zasnovanu na evolucionističkom konceptu razvoja: 1) **lov i ribolov**, 2) **stočarstvo** i 3) **zemljoradnja**. Taj put podrazumijeva stalno povećanje potrebe za podjelom rada, a time i povećanje nejednakosti. Marx proučava rana društva kako

bi pronašao uzroke društvene nejednakosti izazvane sukobima i proturječnostima i kako bi našao načina da ih okonča. Smatra da postoji izravna veza između ekonomske baze, infrastrukture i superstrukture. Ideje imaju krajnji uzrok u ekonomiji, ali istovremeno sudjeluju u dijalektičkome procesu promjene jer imaju svoju određenu samostalnost (Deliege 2012). Čovjekova priroda postoji samo u odnosu prema drugim ljudima i tvorevinama zajedničke kreacije. **Čovjek, priroda i društveno-kulturna sredina** tri su kamena temeljca teorijske piramide. Naglasak se stavlja na klasnu borbu, a odnosi proizvodnje i proizvodne snage ključni su za društvo i njegovu transformaciju. Proizvodni odnosi osnova su svake društvene grupe, a samo društvo način proizvodnje (Marx & Engels 1846), put da se nešto proizvede. **Ideje su odraz proizvodnje**, što je oblik materijalizma, i kao takav u suprotnosti s Hegelovim poimanjem svijeta po kojem su ideje izvor historijske promjene. Prema Marxu, ljudi ponekad nisu potpuno svjesni da su određeni organizacijom proizvodnje. To se događa jer je eksploatacija često zamaskirana ideologijom, koja je ponekad i religija (Marx & Engels 1846). Ideologija je u službi vladajuće klase koja se nameće stanovništvu kako bi ga se moglo kontrolirati. To je osnovna razlika između funkcionalizma i marksizma (zajednički faktor je materijalizam). Funkcionalizam promatra društvo kao strukturiranu, „harmoničnu“ cjelinu, dok ga marksizam predstavlja kao klasnu borbu.

Marksizam je bio usko vezan uz komunizam i ideje klasne borbe, komunističkoga društva i pogleda na religiju kao sustava kontrole naroda, zbog čega se prestao percipirati kao filozofski pravac, već, gotovo isključivo, kao ideologija. Takvo temeljno nerazumijevanje filozofske osnove i poimanja društvenih promjena kroz historijski materijalizam doveo je do ignorancije, prezira i otpora te teorije u dobrom dijelu angloameričke arheologije. S druge strane na prostoru istočne Europe marksizam je u svome modificiranome obliku postao dijelom državne politike i kao takav se više-manje diskvalificirao kao valjana znanstvena teorija. U pojednostavljenome obliku bio je i dio obaveznoga školovanja i nije se percipirao kao dio znanstvenoga diskursa u arheologiji. Još i danas zadržava takve konotacije, međutim na ovome mjestu o tome nije potrebna daljnja elaboracija. Još jedan problem primjene marksističke teorije na arheologiju jest u tome što je primjenjiva samo na poznata društva. Razina nepoznatih varijabli prevelika je i čini marksističku teoriju u prapovijesti impotentnom (Ravetz 1959). Kada se

stvarala marksistička teorija, arheologija je jedva postojala. O prošlim društvima nije se znalo skoro ništa, pa ih Marx niti nije mogao intenzivnije proučavati, no komentira povezivanje određenih tehnoloških dostignuća sa stupnjevima razvoja društva L. Morgana (Marx 1972).

Utjecaj marksizma na arheologiju bio je dvoznačan i segmentiran ovisno o razdoblju. U vrijeme G. Childea proučava se kroz prizmu historijskoga materijalizma i proizvodnih odnosa. Kasnije, u 70-im godinama 20. stoljeća, i marksizam počinje proučavati ne samo kroz historijski materijalizam – kroz prizmu ideologije i klasnih borbi. „*Marksizam je sa svojom materijalističkom osnovom osobito pogodan za arheološka istraživanja jer karakter podataka koji čine građu nameće upravo materijalni profil*“ (Giddens 1981), dok je marksističko proučavanje ideologije predstavljalo plodan teorijski pristup za postprocesne arheologe. U zborniku radova *Archaeology and Marxism* (1984) osim studija slučaja primjena marksizma na arheološki zaključak donose se i neki opći podaci o tadašnjem pogledu na marksizam od strane arheologa. Tako Spriggs (1984) donosi sažetak glavnih tumačenja materijalističke interpretacije povijesti:

1. metodologija povijesne analize suprotna Hegelovoj idealističkoj filozofiji
2. ljudi se ne mogu tretirati ni kao pasivni objekti ni kao potpuno slobodni subjekti; objekti proučavanja jesu društvene prakse uklopljene u ljudske potrebe
3. rad je pokretač razvoja ljudskog društva
4. teorija društvene promjene potaknute ekonomskim faktorima
5. teorija odnosa između infrastrukture i superstrukture preko čega se spajaju političke i ideološke institucije s ekonomskim institucijama
6. redukcionistička teorija – sadržaj ljudske svijesti determiniran je materijalnim faktorima
7. teorija po kojoj je klasna podjela najvažnija i po kojoj je povijest društva povijest klasne borbe.

Nadalje M. Spriggs (1984) izdvojio je sedam elemenata marksizma koji su zajednički i svojstveni arheolozima i antropolozima koji donekle primjenjuju marksističku teoriju. Prema njemu, konsenzus postoji oko sljedećih elemenata:

1. Unatoč nedostacima, Marx je važan intelektualni „predak“ koji je inspirirao mnoge teorije, ali se primjena marksizma mora uvijek kombinirati s novim dostignućima u društvenim znanostima
2. Postoji potreba za rušenjem postojećih granica između disciplina i stvaranje jedinstvene povijesne društvene znanosti, marksistička arheologija ili antropologija same su sebi kontradiktorne ideje
3. Unatoč općem nezadovoljstvu funkcionalizmom, strukturalizmom i fenomenologijom marksisti su ih skloni koristiti
4. Potreba za odbacivanjem dihotomije duhovno/materijalno i subjekt/objekt
5. Društvena zbilja vidi se kao kontradiktorna zbilja; proturječnosti i sukob interesa su osnova za razumijevanje promjene
6. Društvene su strukture dijalektički, dinamični procesi te se ne mogu spoznati kroz površinsku razinu
7. Znanje je povijesno uvjetovano stoga su pozitivistički ciljevi neostvarivi

Zapadnoeuropski i američki arheolozi bili su vrlo slabo upoznati s idejama marksizma. Točnije, poznavali su ga kao ideologiju ili političku dogmu, a ne kao povijesni model (McNairn 1980). Prema Triggeru, postojao je još jedan razlog zbog čega novi arheolozi nisu koristili Childea i njegove navodne marksističke ideje, a to je strah od političkoga progona u vremenu Hladnoga rata (Trigger 2003, 16; Patterson i Orser 2004, 5). Zbog istoga razloga smatra da je L. White prihvatio tehnološki determinizam, a J. Steward ekološki determinizam (Trigger 2003, 16). Postojao je intenzivan međusobni utjecaj Childea i američkih antropologa koji je prošao relativno nezapaženo u američkoj novoj arheologiji. Neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata, istovremeno kada se počinje intenzivnije proučavati ekonomska osnova društava, marksizam postaje u okvirima Hladnoga rata gotovo izjednačen s politikom Sovjetskoga Saveza. Komunizam je u Sjedinjenim Američkim Državama opasan odabir, često put k optužbama za špijunažu, gubitku radnoga mjesta te kaznenom progonu. Opće je poznato djelovanje senatora J. McCarthyja (1908. – 1957.) iz Wisconsina, koji je predvodio saslušanja osumnjičenih u borbi protiv „crvene opasnosti“.

Neki američki arheolozi nisu htjeli ni priznati da se bave marksizmom, nego su na poziv na konferenciju dio koje se trebao baviti mar-

ksizmom u arheologiji uzvratili odgovorom da ne mogu sudjelovati jer nisu upoznati s marksističkom teorijom (Lamberg-Karlovsky 1989).

Unutar same struke protiv primjene materijalističke perspektive najviše su bili oni koji su radili u strogim okvirima zadanim strukturom arheoloških nalaza. Uglavnom se baratalo kronološki i tipološki uređenim kulturnim grupama s vrlo malo ili ništa uporišta u društvenim ili ekonomskim fenomenima (Kristiansen 1984).

To pokazuje i sustavni nedostatak kritike u arheološkim recenzijama i promišljanjima. S druge strane mnogo tih djela nije se shvaćalo ozbiljno, nisu se smatrala dijelom Childeova intelektualnoga repertoara nego „neprikladnima“ i neprimjerenima (Tringham 1983, 86). Djela nisu potaknula intelektualnu raspravu, ostavljajući Childea da raspravlja sam sa sobom o svojim djelima, što on do zadnjih dana i čini. Strogo ustrojena i petrificirana akademska zajednica još je jednom propustila na pravi način odgovoriti na impulse iz neposredne okoline i tako doprinijeti razvoju vlastite struke.

Childe i Sjedinjene Američke Države

Godine 1936. Childe odlazi u Sjedinjene Američke Države nakon čega nastavlja korespondenciju s mnogim antropolozima i arheolozima. Dobio je počasne titule, a i predavao je na University of California Berkeley, University of Pennsylvania i University of Harvard. Aktivnu je korespondenciju Childe imao među ostalima s Boasom, Braidwoodom, Kroeberom, Whiteom tijekom cijeloga svoga radnoga vijeka (Peace 1988, 417). Unatoč nastavku komunikacije Childe se više nikada ne vraća u SAD. Jedno od objašnjenja ukazuje da razlog Childeova samo jednokratnoga posjeta SAD-u treba tražiti u navodima da je bio na popisu nepoželjnih osoba State Departmenta. Status *persona non grata* navodno „zaslužuje“ iz više razloga, a jedan od zanimljivijih tiče se sudjelovanja na proslavi 220. obljetnice Sovjetske akademije u Moskvi 1945. godine u funkciji predstavnika Velike Britanije (Rouse 1958).

Strah i bauk od marksizma, osim na primjenu teorije, utjecao je i na čitanje i razumijevanje radova G. Childea. U vrijeme njegove smrti čak i njegovi prijatelji pokušavaju na neki način otkloniti ili umanjiti „Childeov marksizam“. Primjerice u Childeovom nekrologu Braidwood prenosi riječi M. Wheelera da je „*marksizam prije obojao nego oblikovao Childeove interpretacije*“, (Braidwood 1958, 73). Zbog prezira prema marksiz-

mu, i zbog klime antikomunističkih progona koji su odredili američki javni život 50-ih godina 20. stoljeća, cijela je generacija arheologa čitala Childea bez razumijevanja. To se nerazumijevanje u dijelu američke arheologije održalo i do danas (McGuire 2007). Njegovi zaključci potaknuli su druge arheologe na kritike i propitivanje te pobijanje njegovih teza pa tako Braidwood odlazi u Jarmo testirati Childeovu teoriju oaze, a Redfeld kritizira teorije revolucija i zalaže se za model postupne promjene (McGuire 2007).

Childe 1946. objavljuje rad „*Archaeology and Anthropology*“ u američkom časopisu *Southwestern Journal of Archaeology* gdje iznosi stav da su arheologija i antropologija dva neodvojiva odjela znanosti o čovjeku kao što su paleontologija i zoologija neodvojivi odjeli znanosti o životu (Childe 1946, 243). Iskopavanje humaka i prapovijesnoga oruđa otkrilo je materijalnu kulturu društava koja su bitno drugačija od onih koje poznajemo iz razdoblja antike ili srednjega vijeka. Sustavnom klasifikacijom došlo se do spoznaja koja su već opisali Hesiod i Lukrecije o stupnjevima razvoja čovječanstva kroz kameno, brončano i željezno doba (Childe 1946).

„*Pokušao sam predložiti kako savez između arheologije i etnografije može poboljšati napore kojima bi se pomirili funkcionalizam, difuzionizam i evolucionizam. S obzirom da 99% ljudske povijesti pripada prapovijesti, samo su nepismena društva živjela dovoljno dugo da bi se na temelju toga mogla stvoriti vjerodostojna baza za indukciju na temelju čega bi se mogli pronaći univerzalni zakoni povijesnoga napretka. Ja ipak mislim da je ideja povijesti kao znanosti kulture legitimna i da može barem u nekoj mjeri predvidjeti budućnost*“ (Childe 1946, 251). Inače je sam vrlo malo koristio etnografiju osim kada je smatrao da je kontekstu koji je u potpunosti usporediv (Triger 1980, 66).

Iako je Childe historijski pristup doživljavao potpuno drugačije nego pripadnici nove arheologije, sama činjenica da je zagovarao takav pristup u većoj mjeri nego potragu za univerzalnim zakonima (iako je on sam i to pokušao kao što je vidljivo iz prethodnih rečenica) bila je već dovoljna da ga proglase partikularističkim i irelevantnim (Tringham 1983). Primjena marksizma samo je dodatno ojačala negativan odnos prema Childeu. U američkim udžbenicima Childea se često predstavlja kao neoevolucionista. Najčešće ga se spominje u kontekstu teorije oaze (sam se taj termin jače udomio u američkoj nego europskoj arheolo-

giji), a onda se navodi i njegovih deset kriterija za urbanu civilizaciju (McGuire 2007).

3. faza (kraj Drugoga svjetskoga rata – † 1957.)

Neposredno nakon rata, 1946. godine, Childe se seli u London i postaje ravnatelj Institute of Archaeology. Svoj inauguracijski govor nazvao je *Arheologija kao društvena znanost* (Sherrat 1989, 157). Naglašava širu društvenu ulogu i odgovornost arheologije te zagovara mjesto arheologije među društvenim znanostima. U knjizi *Social Evolution* (1951) iznosi svojevrsno razočaranje i propitivanje ideje razvoja. Svjedočio je potonuću civilizacije u fašizam i nacizam, svjetskom ratu i atomskoj bombi. Stoga se okreće pitanjima što je to razvoj, kako je do njega došlo i je li neminovan te trajan. Skepsu razvija i prema mogućnostima arheologije, a ista je vidljiva već od *What Happened in History* (antiratna knjiga napisana kao odgovor na konflikt) (Sherrat 1989, 157) i postaje očita u *Social Evolution* (1951) gdje navodi da je rezultat primjene marksizma na tumačenje društava iz prošlosti razočaravajući: arheološka interpretacija ne omogućuje potvrdu kako marksističke tako ni jedne druge teorije društva. Zbog protoka vremena ostalo je jako malo arheoloških dokaza, a i oni koji su nam dostupni mogu zapravo malo reći. Kao primjer postavlja pitanje zapadnoeuropskih rudnika rožnjaka – znamo da su postojali, koliki su bili, koliko se moglo proizvesti. Ali ništa ne znamo o tome čiji su bili, kako su radnici bili plaćeni, jesu li to radili puno radno vrijeme ili samo dio, zašto su to uopće radili na tako kompleksan način? I zapravo su ti manjkavi podaci o industriji najviše razočaravajući po Childea. Tu je knjigu recenzirao J. Steward u časopisu *American Anthropologist* (Steward 1953). Unatoč oštrim kritikama recenzija je još jedan pokazatelj da su europski i američki antropolozi i arheolozi itekako bili svjesni jedni drugih i da su se možda izostavljali namjerno radi vlastitih argumentacija ili krivo interpretirali zbog želje za polemiziranjem. U svojoj recenziji Steward definira Childeov teorijski koncept evolucije kao kombinaciju morganizma, historijskoga partikularizma, difuzionizma i relativizma (Steward 1953).

Već je naglašeno da Childe nije vjerovao u univerzalne zakone koje određuju društveni razlozi, već u isprepletenost vanjskih i unutarnjih faktora neke zajednice. Zbog toga nije mogao inzistirati na neminovnosti razvoja. Nadalje u pitanjima kauzalnosti se ne vidi „vjera“ u postojanje zakona i zakonitosti pa se može smatrati da se procesi odvijaju slo-

bodnom voljom. To je mišljenje u suprotnosti s mnogima iz društvenih i humanističkih znanosti i pogotovo pripadnicima nove arheologije te predstavlja još jedan mogući razlog negativnog odnosa prema Childeu. Do 1942., kada je prvi put objavio *What Happened in History*, prestao je u potpunosti vjerovati u mogućnost (o kojoj je jedno vrijeme razmišljao) postojanja transcendentnih zakona koji upravljaju ljudskih ponašanjem bilo kad i bilo gdje. Nastavio je vjerovati u neke opće principe povijesti kao što su proizvodni društveni odnosi, periodički konflikti između proizvodnih odnosa i revolucija koje uređuju te odnose. Međutim smatra da ta pravila vrijede samo za društva na istom stupnju razvoja i da se ne mogu primjenjivati kao obrasci u tumačenju drugačijih društava (to vjerojatno dovodi do problema primjene marksizma na nepoznata društva) (Trigger 1984). Childe razmatra i duhovni život u neolitiku premda se tom problemu ne posvećuje osobito detaljno (Childe 1951, 102–104), ali naglašava da je jako teško utvrditi podrijetlo definicija božanskoga koje su se ustoličile nakon druge revolucije, odnosno utvrditi koje od njih imaju uporište u prvoj (Childe 1951, 104). Sigurno je da je ukop mrtvih i rast hrane iz zemlje prouzročio neki odnos između duhova mrtvih i plodnosti zemlje, indicirajući njihovu ulogu u tome i potrebu da ih se odobrovolji. Čvrsti sustav vjerovanja u neolitiku nije postojao, smatra da se ne može govoriti o neolitičkoj religiji i da je možda upravo nedostatak ukorijenjenih institucija i ideološkoga sustava omogućio nagli napredak od samodostatnih seoceta do gradova u vremenu kraćem od 2000 godina (Childe 1951, 99). Čvrste institucije i ukorijenjena praznovjerja najveći su neprijatelj društvene promjene i znanstvenoga napretka, a praznovjerna populacija koja je stalno na rubu opstanka ne riskira rušeći stara pravila i uznemirujući bogove (Childe 1951, 99–100). Zbog toga Childe smatra da te stroge ustrojenosti u neolitiku nije bilo. Taj je strah prisutan i kod današnjih populacija.

Childe definira kriterije za urbanu civilizaciju u „*Urban revolution*“ (1950). Rad objavljuje u ne-arheološkom časopisu *Town Planning Review*, a postaje jedan od najcitiranijih arheoloških radova uopće. Kriteriji su sljedeći:

- * veličina i gustoća naseljenosti (Ur i sumerski gradovi imaju od 7000 do 20000 ljudi oko 3000 BC)
- * specijalizirani stručnjaci koji nisu vezani uz poljoprivredu: trgovci, majstori-obrtnici, svećenici i administrativni radnici koji se uzdržavaju iz poljoprivrednih viškova (robnih rezervi)

- * porezni sustav i akumulacija kapitala (porezi se plaćaju bogovima i kraljevima koji skupljaju robne viškove)
- * monumentalne javne zgrade (sumerski državni hramovi sa ziguratima)
- * postojanje vladajućih elita koje uzimaju, skupljaju i organiziraju robne viškove
- * postojanje egzaktne znanosti koja služi predviđanjima, mjerenju i standardizaciji (poput aritmetike, geometrije, astronomije)
- * izum pisma preko kojeg službenici obrađuju podatke
- * postojanje specijaliziranih umjetnika koji se uzdržavaju iz robnih viškova
- * trgovanje na velikim udaljenostima važnim predmetima i materijalima
- * pripadnost zajednici utemeljena i na mjestu stanovanja, ne samo po srodstvu ili plemenskoj pripadnosti.

U toj posljednjoj fazi Childe se kritički osvrće na svoj vlastiti rad, ali i rad svojih kolega te institucija u kojima je boravio. Primjerice za Oxford kaže „*moje obrazovanje na Oxfordu bilo je u klasičnoj tradiciji po kojoj su se cijenili brončani i terakotni predmeti te keramika dok su se oruđa od kamena i kosti banalizirala*“ (Childe 1958a). I danas se ponekad teško oteti dojmu da je ta tradicija još uvijek živa.

U retrospektivnom promišljanju vlastitih postignuća vrednuje svoj rad na sljedeći način: *Moj najvažniji izvorni i najkorisniji doprinos prapovijesti sigurno nisu novi podaci spašeni iz zemlje briljantnim iskopavanjem ili strpljivim radom iz prašnjavih muzejskih sanduka, ni dobro utemeljene kronološke sheme ili novodefinirane kulture već interpretativni koncepti i metode tumačenja*“ (Childe 1958a, 69). Osim samoga sebe rijetko tko ga je vidio na taj način, barem do početka 80-ih godina 20. stoljeća, kada se odvija svojevrsna revitalizacija Childea ili „čajldizacija zapadne arheologije“ (Steele 2010). U dobrom dijelu arheološke zajednice ni danas ga se ne promatra na taj način. Samomu Childeu morao je biti razočaravajući slab interes njegovih kolega za dijalog o modelima, kao i jak interes za raspravu o detaljima kronoloških sekvenci (Tringham 1983, 87). Zbog toga nije čudno da se u *Piecing Together the Past* Childe ponovo pita kakva je korist od arheologije (Childe 1956c, Ravetz 1959, 63).

U *Valediction* objašnjava što bi arheolog trebao biti i kako raditi: „Prapovjesničar, kao i svaki drugi povjesničar ne bi trebao htjeti samo opisati nego i objasniti; povijesna deskripcija bi u isto vrijeme trebala objasnidbena. Međutim, povjesničar mora objasniti zaseban i potencijalno jedinstven događaj. Ujednačavanje ponašanja neće proći“ (Childe 1958b, 6).

Istaknuto o Childeu

- * arheologiju smatra povijesnom disciplinom, a povijest znanošću
- * dijeljenje znanja misija je arheologa
- * arheologija ima veliku društvenu odgovornost
- * difuzija kao osnova društvene promjene, ali u kasnijim radovima tumači ju kroz mozaik-kombinaciju difuzije i unutarnjega razvoja

Interes za arheologiju kod Childea je potekao iz interesa za razumijevanje posebnosti Europe te lingvističkih istraživanja, odnosno traženja podrijetla Indoeuroplijana i njihove primitivne kulture za što je smatrao da je najbolji put lingvistika (Green 1990). Smatrao je naime da se arheologija može jedino dobro razumjeti i interpretirati kroz lingvistiku. Kasnije objašnjava da se kao arheolog s materijalnim ostacima bavi na isti način kao i prirodoslovci, ali se kao prapovjesničar prema predmetima uvijek i isključivo mora odnositi kao prema stvarnim izrazima i utjelovljenjima čovjekovih misli i ideja (Childe 1956b). Childe je počeo s idejama romantizma (Arijci i indogermanska filologija), a završio s prosvjetiteljstvom (orijentalni despotizam i napredak znanosti) – ako se te ideje prevedu u arheologiju: „raspoloživa sirovina u obliku potrganih ulomaka posuda i djelomičnih planova kuća zahtijevala je veliku dozu mašte - čudo nije u tome što je dobro napravljeno već da je uopće napravljeno“ (Sherrat 1989, 159).

Tri faze Childea možemo predočiti kao tri faze razvoja znanosti: normalna faza – kriza – pa kritika samoga sebe i promišljanje smisla te i takve arheologije. ⇨ Možda možemo reći da je G. Childe sam kroz svoj radni vijek prošao sve faze arheologije i sve faze znanosti prema T. Kuhnu. Ono što je zajedničko svim fazama G. Childea

Tri faze arheološkog rada G. Childea, tri glavna doprinosa arheološkoj misli:

1. kulture i kronologije
2. koncept dvije društveno-ekonomske revolucije
3. proučavanje društva

jest vjera u napredak. Prema Harrisu (1994) tri su najvažnija doprinosa G. Childea suvremenoj arheologiji sljedeća: 1) koncept kultura i važnost kulturalne povijesti, 2) koncept kulturne evolucije i 3) marksističko tumačenje povijesti.

Rani radovi G. Childea smatraju se formativnim momentom uspostave kulturnopovijesne arheologije u Velikoj Britaniji i razvoja koncepta kulture kao utjelovljenja različitih naroda (Trigger 1980; Jones 1997). Gordon Childe uočio je manjkavosti kulturnopovijesnoga koncepta i uveo je evolucionističke i funkcionalističke poglede (Palavestra i Porčić 2008). Childe je u arheologiju donio kulturnu povijest, evolucionizam, funkcionalizam i simbolizam (Trigger 1994). Njegova ideja povijesti kombinacija je Morganova (smatra slijed divljaštvo-barbarstvo-civilizacija logičnim - Childe 1949) historijskoga partikularizma, difuzionizma i relativizma (Steward 1953, 240–241) te koncepta kulturnih krugova i funkcionalizma.

Childe se mora razumijevati u daleko širem kontekstu od arheologije, akademske zajednice i uobičajenoga arheološkoga rada na obradi građe. Childea je pokretalo pitanje kako je nastala sadašnjost ovakva kakva jest, a ne samo kakva je bila prošlost. Clark u pregovoru izdanja *What Happened in History* (1964) ističe njegovu stalnu fascinaciju jedinstvenom kvalitetom europske civilizacije. Childe je jedinstven jer je vidio vezu prošlosti i sadašnjosti na način suprotan onomu kojim su je sagledavali njegovi kolege znanstvenici (Leone 1982a). Cijeli radni vijek pokušavao je pronaći prikladan okvir za interpretaciju arheoloških nalaza u povijesnoj perspektivi, a sam je pretpostavio da će njegove interpretacije prapovijesti biti uglavnom odbačene (Childe 1958a; Sherratt 1989; Trigger 1994). Iako je poznat po svojim klasifikacijama i sintezama, svakako je zaslužan što se pozornost arheologa premjestila s artefakata na ljude. C. Renfrew opisuje ga kao „jednoga od rodonačelnika procesne misli zbog njegova doprinosa društvenim i ekonomskim temama u prapovijesti“ (Harris 1994). Dok je njegova teorija o migracijama i difuziji bila je općeprihvaćena i primjenjivana, teorija o društvu se više-manje ignorirala.

Protiv Childea

Kritike i prijezir prema G. Childeu dolazili su iz više različitih smjerala:

- * protivnici marksizma
- * protivnici komunizma
- * zagovaratelji unutarnjega razvoja
- * kritičari kulturnopovijesne arheologije
- * protivnici ideja difuzije i migracije.

Bavljenje Childeom svakako predstavlja jedan od većih izazova u povijesnoj arheološkoj misli. Uz bok revitalizacijama Childea i njegovih teorija javlja se niz negativnih valorizacija njegova djela. Ovdje navodim nekoliko opaski i komentara vrlo poznatih arheologa koji se tiču G. Childea, a koji su u negativnom kontekstu. Neki od tih komentara faktografski su pogrešni, dok se u drugima ocrtava svjetonazorski stav Childeovih akademskih neistomišljenika.

Tako primjerice Hoffercker piše da Childe tek 1942. izvlači podjelu povijesti na divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju, ali o tim terminima Childe piše već u *New Light on the Most Ancient East* koji je izašao 1935 (Hoffercker 2011).

Childeu se pripisuje utjecaj na skandinaviste, a citira se rad koji je nastao kad je Childe imao 8 godina: „Montelius – životnost Europe naspram Istoka“ (Olsen 2002, 39).

G. Daniel prenosi da je Childe američku arheologiju smatrao bizarnom (Daniel 1976, 343), ⇨ dok Flannery zamjera Childeu nedostatak interesa za američku arheologiju te ignoranciju kultura Novoga svijeta i nerazumijevanje važnosti majanskoga pisma (Flannery 1994). Također ga se kritiziralo i zbog njegova teorijskog okvira u kojemu nije obraćao dovoljno pozornosti na ulogu klasne borbe u društvenoj evoluciji (Trigger 1980).

Childe je usitinu imao prilično nazadne stavove prema autohtonim populacijama na američkom kontinentu

Sherratt iznosi stajalište da je razvoj arheologije nakon Childeove smrti pokazao da su njegove pretpostavke o neolitikumu i brončanom dobu bile potpuno pogrešne, a svi njegovi postulati o društvima u europskoj prapovijesti srušeni jedan po jedan (Sherratt 1989, 153). Prema novim znanstvenim interpretacijama temeljenima na analizi stroncija

u kostima ponovo se potvrđuje teorija migracije s jugoistoka i njezina uloga u formiranju novoga načina života na europskom kontinentu (Borić & Price 2013, poglavlje 6).

Nerazumijevanje Childeova rada očituje se i u obezvređivanju Childeova zreloga pisanja koje se vezuje uz drugu fazu njegova rada pa se tako javljaju tvrdnje da je Childe sve što je značajno napravio do 1930. i to u knjizi posvećenoj njemu (Clark 1969). Nadalje nerazumijevanje se očituje u Saundersovom komentaru koji gotovo da izražava suosjećanje prema Childeu zbog činjenice da je Childe imao na raspolaganju jedino staljinistički marksizam, a ne i ovaj pravi „kakav ga mi danas imamo“ (Saunders 1994). Drugi pak smatraju da je Childe krivo shvatio staljinistički marksizam i da je činjenica što se on sam nije ogradio od staljinizma razlog pogrešne interpretacije Childea (Faulkner 2007). Isti autor (koji nije arheolog nego marksist) insinuira i implicira da nije slučajnost što je Childe počinio samoubojstvo u godini nakon mađarske revolucije i da je do kraja bio vjeran staljinizmu (Faulkner 2007).

Pojedini će komentari ipak odati priznanje Childeovim teorijama tako da Childeova tumačenja promjena kroz kontakte i migracije smatraju uvidima koji su postali dominantni u prapovijesnoj arheologiji, dok će Childeovo bavljenje marksizmom procijeniti kao nezdravu fascinaciju koja će rezultirati fatalnim posljedicama po Childea. Ipak, sve više prevladava pozitivno mišljenje o G. Childeu kao o arheologu koji je otvorio i razvio istraživačka pitanja u gotovo svim aspektima arheološkoga djelovanja, a njegove se teorije redefiniraju (Steel 2010).

Childe se zalagao da je povijest znanost, a arheologija dio povijesti. U tome se kontekstu može možda najbliže govoriti o njemu kao o kulturnopovijesnom arheologu.

Svako djelo G. Childea je doživjelo velik broj reizdanja. Ona koja su ponovno izlazila za njegovog života su svaki put pretrpjela značajne preinake, pa pri čitanju Childeovih radova uvijek treba provjeriti koje izdanje se čita jer je gotovo svako prošlo znatne modifikacije (primjerice *The Dawn of European Civilization* - usporediti izdanje 1925. i 1958.).

Najprikladnije je završiti ovaj kratki pregled o V. G. Childeu činjenicom da je njegovo ime našlo put do blockbustera - u filmu *Indiana Jones and the Kingdom of the Crystal Skull* na pitanje studenta o Hargroveovu normativnom modelu kulture, profesor Jones odgovara: „čitaj Childea o difuzionizmu“.

Francuska

U Francuskoj se arheologija oblikovala kroz razvoj i proučavanje paleolitika dok su druga prapovijesna razdoblja bila daleko manje zastupljena. Tijekom 19. i ranog 20. stoljeća u Francuskoj je iskopano mnoštvo kompleksnih paleolitičkih lokaliteta, stvorene su regionalne i lokalne tipologije i kronologije te su se javile i prve kritičke rasprave. Bilo je potrebno početi proučavati litičke industrije na drugoj razini, pokušavajući utvrditi posebnosti i zajedničke karakteristike skupova nalaza. Počela se primjenjivati i statistika za provođenje takvih analiza (Vayson 1921, 1922). Te metode se kasnije bučno pripisuju tek F. Bordesu. Kasnija prapovijest se proučavala prvenstveno kroz detaljne tipološke klasifikacije bez rasprava o prostornim i okolišnim odnosima kao u Engleskoj (Vander Linden & Roberts 2011). Neolitik se razvijao u donosu na paleolitik. Među francuskim arheolozima je postojao otpor prema proučavanju keramike, smatrali su da se treba baviti litičkim materijalom. Francuski arheolozi nisu bili zadovoljni nalazištima ni stratigrafijom neolitičkih lokaliteta i tvrdili su: „neolitik se skuplja, paleolitik kopa“. Francuskim materijalom su se počeli baviti stranci što je francuske arheologe dovelo do osjećaja srama i neugode (Vander Linden & Roberts 2011). Tek uoči Drugog svjetskog rata počinje konkretnije bavljenje prapovijesnim razdobljima mlađima od paleolitika.

Njemačka

U Njemačkoj se tijekom prve polovice 20. stoljeća počinje postupno sve više ulagati u proučavanje prapovijesti. U skladu je to s prilikama nakon poraza u Prvom svjetskom ratu koje je pratila teška gospodarska situacija i osjećaj poniženja koji su bili plodno tlo za galopirajući razvoj nacionalističke i rasističke misli i prakse (Arnold 1990). Traganje za materijalnim ostacima superiorne germanske rase na području Njemačke omogućilo je velika ulaganja u istraživanje prapovijesti. Većina arheologa je oportunistički iskoristila tu situaciju. Mora se napomenuti da je novonastala situacija odgovarala njemačkim prapovijesnim arheolozima, koji su se dotada u kontekstu svoje discipline osjećali kao „građani drugog reda“ u odnosu na one koji se bavili Bliskim istokom ili klasičnom arheologijom. Nova politika im je, osim ugleda, nudila i

financiranje državnim novcem koje je dotada većim dijelom odlazilo u ruke gore spomenutih kolega. Njemačko i skandinavsko istraživanje proto i prapovijesti imaju sličnu povijesnu tradiciju utemeljenu na metodološkim osnovama Montelisua, Reineckea i drugih (Bertemes 2011).

Najpoznatiji njemački arheolog iz prve polovice 20. stoljeća svakako je G. Kossina (1858.-1931). Koncept arheološke kulture i kulturnih krugova koji je razradio i koji su preuzeli gotovo svi europski arheolozi je jedan od razloga njegove popularnosti, a drugi je svakako rasistička teorija koja je bila u podlozi njegovog istraživanja i koja je, iako je umro dvije godine prije nego je Nacionalsocijalistička partija dolazi na vlast, poslužila kao argument za superiornost njemačke rase čime se Kossina posthumno svrstava među najutjecajnije nacističke ideologe, mada postoje i stavovi da je njegova uloga u nacističkom ideologiji preuveličana. Koncept *Kulturkreis* razvili su njemački etnografi u okvirima Bečke škole u ranom 20. stoljeću (Rebay Salisbury 2011). Smatrali su da bi se ti krugovi idealno poklapali s jezikom. Elementi kulture imaju ograničeno podrijetlo, odnosno nije vjerojatno da je dolazilo do paralelnih izuma u različitim kulturama već da su se izumi i inovacije širili kontaktima. Kossina je naslijedio R. Wirchowa (1821.-1902.) koji je jedan od prvih zagovornika etnohistorijskog proučavanja prapovijesti, iako je poznatiji kao autor pogrešne interpretacije ostataka fosilnog čovjeka iz Kleine Feldhofer Grotte u dolini rijeke Neander (kasnije poznato kao eponimni lokalitet vrste *homo neanderthalensis*) (Arnold 1990). Kossina je osnovao Njemačko društvo za prapovijest 1909. godine, koje je kasnije preimenovano u Društvo za njemačku prapovijest. Od toga razdoblja se počinje intenzivnije istraživati prapovijest, koja se dotada puno više istraživala na području Austro-Ugarske nego Njemačke (Sklenár 1983).

Austro-Ugarska

Srednjoeuropska arheologija je na početku 20. stoljeća vezana dobrim dijelom uz Austro-Ugarsku monarhiju. Arheologija se razvija u tim krajevima pod upravom Beča, te pod utjecajem etnologije i antropologije.

U Austro-Ugarskoj su se arheologijom bavile organizacije koje će se kasnije usmjeriti na antropologiju – 1870. je osnovano Bečko antropološko društvo, a 1878. Mađarsko antropološko društvo koje je osnova-

no dvije godine nakon Svjetskog antropološkog i arheološkog kongresa održanog u Budimpešti. Ta su se društva pretežito bavila prapoviješću. Austrijski arheološki institut je osnovan 1898. dekretom cara Franje Josipa kao potpora iskopavanjima koja se u Efezu provode od 1895. Institut je bio nadležan za muzeje u Akvileji, Puli, Zadru i Splitu.

Muzeji, studiji i društva nisu bili ograničeni samo na središta monarhije nego su se osnivali i u manjim sredinama. U Beču, Pragu, Budimpešti, Zagrebu su se osnivale samostalne katedre za arheologiju, pa i za prapovijesnu arheologiju od kojih su neke potekle iz katedri za antropologiju i medicinu (Sklenár 1983). Do početka Prvoga svjetskoga rata prapovijest se izučava (samostalno ili u sklopu klasične arheologije) na sveučilištima u Beču, Pragu, Budimpešti, Cluju, Krakowu, Lavo-vu, Szegedu (Sklenár 1983, Bulyk & Lech 2009). Na prijelazu stoljeća se pojavljuju i prve opsežne publikacije posvećene stratigrafiji i kronologiji prapovijesnih lokaliteta (radovi J. Palliardia o moravskim neolitičkim i eneolitičkim lokalitetima, Kostrzewskog o prapovijesti Velike Poljske, Pulszkog o arheologiji Mađarske, Piča i Niederlea o starinama u Češkoj), a njemački prapovijesničari rade podjele neolitika i primjenjuju ih na cijelu središnju Europu (A. Gotze, C. Koehl, Reinecke, vidi detaljnije u Sklenár 1983). Istraživanjima u Mađarskoj, Transilvaniji i Srbiji pokazuje se važnost Balkana u prapovijesti, međutim još nisu utvrđene prirodne veza između Balkana i srednje Europe sjeverno od Dunava.

Kulturnopovijesna arheologija danas

Unutar struke postoji mnogo tumačenja kulturnopovijesne arheologije – a) **jedna faza znanosti po Kuhnu** (Kuhn 1962), b) **stupanj razvoja arheologije**, ali najčešće se spominje kao c) **jedan zastarjeli koncept** kojeg treba nadvladati i stvoriti nove okvire istraživanja. S druge strane „kulturnopovijesna“ arheologija se naziva i jedinom pravom arheološkom paradigmatom, danas nakon više od stoljeća intenzivnih teorijskih rasprava i omalovažavanja kulturnopovijesne arheologije (Olsen 2002). Dakle, razdoblje između 1900. i 1960. se karakterizira kao „stanje normalne znanosti“ prema T. Kuhnu (poglavlje 1), a s druge strane kao „dugi san bez teorijskih rasprava“ (Renfrew 1983) ili kao disciplinu koja se ne može pokrenuti zbog duboko ukorijenjenih autoriteta te metodologije grupiranja predmeta po kriteriju veliki, srednji i

mali (Malmer 1963). Nedostatak kritike i pitanje autoriteta u arheologiji je jedan od značajnih faktora razvoja discipline. Svi su elementi suvremene arheologije nastali upravo u ovome razdoblju i pomalo je nepravedno, puke klasifikacije i preglednije povijesti discipline radi, proglašavati ga razdobljem bez ikakvih teorijskih postavki i promišljanja o čovjekovoj prošlosti na dubljoj razini. Istina je da su možda neke ideje bile ispred svoga vremena i na adekvatan način evaluirane tek u suvremeno doba. Nezrelost discipline, rasističko okruženje, ideje kolonijalizma i superiornosti bijele rase i europskog kontinenta, slabo poznavanje građe, mnoštvo novih podataka koje je zahtijevalo pravilnu klasifikaciju bez postojanja sustava i metodologije obrade takve građe svakako su bili određujući faktori toga doba. Prvo su se morali stvoriti klasifikacijski sustavi kao preduvjet za stvaranje relativnih kronologija, čime se tek otvara put znanstvenoj interpretaciji i donošenju „hipoteza“. Osim i danas aktualnih klasifikacija i stvaranja relativnih kronologija koje su se i dalje u osnovi održale, barem što se naziva i poretka kultura tiče, u ovom razdoblju se arheologija formirala kao interdisciplinarna struka u kojoj se primjenjivala zračna fotografija, statistika, tada dostupne metode prirodnih znanosti, te su se vodile rasprave o prirodi društava u prošlosti. U novije vrijeme istraživači i pisci ističu i komponentu proučavanja društvenih odnosa unutar kulturnopovijesne arheologije (Jones 2008). Posljedice Drugoga svjetskoga rata i genocida u ime nacionalne pripadnosti su se osjetile i u arheološkoj interpretaciji. Kako bi se potisnule tragične posljedice sukoba, mnogo arheologa je pokušalo ignorirati ulogu ratovanja u kulturnoj promjeni. Etničke i lingvističke interpretacije su postale nepoželjne, isto kao i utjecaj migracija na kulturnu promjenu (Gere 2009). U 19. i 20. stoljeću se arheologija koristila (i koristi se) kao alat za jačanje nacionalne svijesti u svrhu svrgavanja države (Austro-Ugarska, Kraljevina Jugoslavija) ili za opravdanje vlastitih ekspanzionističkih genocidnih težnji (Njemačka). Nažalost, iz toga se nije izvukla pouka, pa se često arheologija i danas koristi u svrhu isticanja posebnosti nekoga naroda ili regije u odnosu na druge doduše bez jasnih i otvorenih političkih konotacija, no vrlo lako se po potrebi mogu iskoristiti u političke svrhe.

Mnoštvo podataka prikupljenih i objavljenih do Drugoga svjetskoga rata omogućilo je stvaranje velikih sinteza i otvorilo put teorijskim rasprava te suočavanje s uočenim manjkavostima metodologije discipline. Također, upravo se u razdoblju prije Drugoga svjetskoga rata mogu

uočiti različiti načini promišljanja o arheološkoj građi i nterpretaciji koji će postati karakteristični tek u kasnijim razdobljima.

Preporučena literatura:

Clark, G. 1976, Prehistory since Childe, *Bulletin of the London Institute of Archaeology* 13, 1-21.

Childe, V.G. 1935b, New Light on the Most Ancient East. The Oriental Prelude to European Prehistory, Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD., London.

Childe, V.G. 1942, What happened in history?, Penguin, New York.

Childe, V.G. 1956c, Piecing Together the Past: the Interpretation of Archaeological Data, Routledge & Kegan Paul, London; Praeger, New York.

Vander Linden, M., Roberts, B.W. 2011, A Tale of Two Countries: Contrasting Archaeological Culture History in British and French Archaeology, u: B. W. Roberts & M. Vander Linden (ur.) *Investigating Archaeological Cultures Material Culture, Variability, and Transmission*, 23-41.